

THEDE PALM:

Två starka män

För snart nio år sedan avled i Lund en man, som många kände till namnet men vars gärning för många betytt långt mer än de själva visste. Han hade haft ett, inte särskilt stort, antal personliga vänner, men med tiden hade av naturliga skäl åtskilliga fallit ifrån. Själv hade han på grund av sjukdom blivit tvungen att isolera sig eller i varje fall skära i sin verksamhet. När domkyrkan i Lund sägs ha varit fylld vid hans jordfästning, berodde detta också på att man förstått att här hade en storman gått bort.

Torsten Gårdlund: **Selfmade Holger Crafoord 1908–1982, industriell förnyare och vidsynt donator.** Bokförlaget Atlantis 1989

Om honom har en bok kommit ut med titeln "Selfmade. Holger Crafoord 1908–1982, industriell förnyare och vidsynt donator". Författare är professor emer. Torsten Gårdlund. Boken är alltså välskriven i den eftertänkamma stil, som utmärker Gårdlund. Överdrifter och skarpa omdömen hör inte till honom. Kritik, ordentligt underbyggd, förekommer i boken, men detta är inte sällan läsarens sak att finna ut. Crafoord har i Gårdlund fått en värdig bedömare. Samtidigt är det beklagligt, att denne inte kunnat gå på djupet i alla frågor och särskilt gäller detta personligheten, som man gärna velat förstå närmare. Material till allt detta har emellertid inte varit tillgängligt.

Holger Crafoord var född stockholmare och hette Lundquist i efternamn. Han var enda barnet i ett äktenskap mellan en sjukvårdsergeant vid Göta garde och en flicka från Småland, som arbetat i Stockholm som butiksbiträde och som servitris,

det senare också i gardets marketenteri. Båda föräldrarna var både arbetsamma och dugliga. Familjens ekonomi var god, så god att sonen kunde sättas i privatskola, i detta fallet Palmgrenska samskolan, i stället för i folkskolan. Emellertid gick äktenskapet sönder. Längre fram gifte modern om sig med övermaskinisten Harry Crafoord. Holger blev formellt adopterad av sin styvfar, som han var fäst vid. Denne omkom till sjöss, vilket för sonen var en större tragedi än då hans verkliga far dog i fattigdom och förfall.

Den som mest påverkade Holger var modern. Torsten Gårdlund har med rätta följt hennes affärsverksamhet i det lilla, som blev grunden för sonens verksamhet i det stora.

Holger hade efter småskolan i Palmgrenska kommit in i Östra Real, där han slutligen också tog studenten. Gårdlund antyder att de som gick vidare till läroverken gjorde detta bäst från de privata och därmed dyrare skolorna; utbildningen i läroverken skulle kunna ses som, om ej dominerad av "överklassen" likafullt i första hand förbehållen ungdomar från mer burgna hem. Kanske stöder han sig på någon utredning i den saken. Säkert är emellertid att befrielse från terminsavgifter, som förekom i läroverken, innebar att där fanns elever också från fattiga hem. Att dessa skulle ha gått i dyrare privatskolor är osannolikt. Ett fall må nämnas. Till läroverkens första klass prövade man in i skriftliga och muntliga prov. Höstterminen 1917 prövade alltså Holger in i Östra Real. I Norra Latin kom samtidigt som nr 1 in en son till en skomakare i Vasastaden, en pojke från en av folkskolorna. Första terminen blev Holger inte mer än godkänd i samtliga ämnen, skriver Gårdlund.

Troligen fick hans kamrater samma betyg. I läroverken brukade man inte ge högre betyg än så den första terminen. Med vårterminens flyttningsbetyg kom skillnader fram mellan eleverna.

Efter sin studentexamen fortsatte Crafoord med Handelshögskolan i Stockholm. Därifrån får man några intressanta glimtar — Gårdlund har själv varit professor där. Crafoord var uppenbarligen mindre intresserad av studier som ledde till professurer än till vad som var praktiskt, särskilt att köpa och sälja. Redan innan han gjort undan sina sista tentamina var han anställd som försäljare i Åkerlund & Rausing. Hans avlöning där var högre än vad som vanligen förekom för nyanställda. Man bör notera detta. Han hade, säkerligen tack vare hjälp och understöd av sin mor, helt sluppet studieskulder. Nu började han sin affärsbana med en åtminstone för en akademiker osannolik avlöning.

Allt gick honom väl i händer. Förutsättningarna för hans framgång var goda. Han själv visade sig vara väl lämpad för sitt yrke. Vidare var han utomordentligt arbetsam, likaså alldeles redbar — detta gamla ord kan med rätta användas om honom. Lägg till detta hans vänlighet i omgänget med människor och man finner idealet för en medarbetare i det företag, där han var anställd. Själv nöjde han sig inte med detta. Han ville bli och blev också chef, därtill på goda ekonomiska villkor.

Om detta handlar Gårdlunds bok, alltså om Holger Crafoord och Åkerlund & Rausing, om Crafoord och Tetrapack och slutligen Crafoord och Gambro; i samtliga också om ett stort antal dotterbolag. Det kan knappast vara ofta som en bio-

grafi författats så renodlat om en industri- och affärsman. Men i fallet Crafoord rör det sig dessutom om andra sidor av honom själv med mycket annorlunda intressen.

När Holger Crafoord under sina sista år var tvungen att avveckla delar av sin verksamhet, hade han i alla fall kvar sin arbetsbörda som aktiv ordförande för Kulturen i Lund. Han ägnade också tid åt donationer i anslutning till universitet — han var promoverad hedersdoktor i Lund — och innan han dog hade han och hans hustru dessutom skänkt 10 miljoner kronor till en fond, som skulle förvaltas av Vetenskapsakademien. De hann med att öka beloppet.

Det märkliga var, att han inte haft att göra med Vetenskapsakademien förut. Han var inte ens bekant med den professor och akademisekreterare, som tog emot donationen. Vad beträffar Kulturen kan man lugnt säga, att han under sin uppväxt och i sin bakgrund inte haft att göra med vad man kallar "kultur". En fullständig biografi skulle kanske en gång ägna sig åt den sidan av Holger Crafoords personlighet. Nu kan man gissa, att detta att han blev bofast i Lund och särskilt det samarbete med vetenskapsmän, vilket åtminstone i fallet Gambro var avgörande, påverkade honom och kom honom att vilja vara med om att lösa andra problem än rent tekniska och ekonomiska.

Visst var han *selfmade*. Han hade goda personliga förutsättningar för den bana som han ville gå. Han utnyttjade snabbt de ekonomiska möjligheter som han mötte. Han gick framåt och kom mycket långt. Märkvärdigt är, och detta hörde till hans personlighet, att han tycks ha lyckats utan att trampa på någon annan. Var det

kanske hans lyckliga gifte och den trogna familjen som gav honom det stöd, som väl också han behövde?

Den andra av de två, som här kallats starka män, hette Sven Grafström. Han kom från en väl sammanhållen ämbetsmannafamilj. Allt tyder på att han hade en lugn och lycklig uppväxttid. Familjen bodde på Östermalm i Stockholm och han gick latinlinjen i Nya Elementar, en skola med högt anseende, där han också tog studenten. Sedan gick han Handelshögskolan, men då han var född 1902 och alltså sex år äldre än Holger Crafoord, var det två inte samtida där. Sven Grafström läste också juridik och hann med att bli reservofficer vid Göta garde. Allt detta ledde fram emot ämbetsmannabanan, vilket i detta fall betydde Utrikesdepartementet. På denna bana kom han att bli en av Sveriges mest framstående efterkrigsdiplomater. Otivelaktigt bröt han sin egen väg med en styrka, som också gav honom motståndare. Att man vet så mycket om honom beror på att han själv efterlämnade material till en bedömning av honom.

Sven Grafström: **Anteckningar 1938–1954**. Utgivna genom Stig Ekman. Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia. Stockholm 1989

Här skall hans verksamhet som diplomat fram till hans förtidiga död 1954 inte följas. Det är bara att konstatera, att han i sin tjänst var en både praktisk och modig man — det senare framgick till fullo då

han 1939 blev kvar i krigets Warszawa och tog hand om de svenskar som skulle hjälpas därifrån. Han var en utmärkt tjänsteman och blev befördrad som sådan. Han var självtänkare och drog sig inte för att öppet sätta sig emot även en sådan chef som Östen Undén, fastän han naturligtvis lydde de order som gavs.

Hans efterlämnade papper omfattar framför allt hans sk dagbok, som han skrev ner på kvällar och nätter mer eller mindre regelbundet under många år. Nu är den utgiven i två delar: "Sven Grafström, Anteckningar 1938–1944. Utgivna genom Stig Ekman. Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia. Handlingar del 14," resp "Anteckningar 1945–54, Handlingar del 15." De tunga volymerna innehåller sammanlagt något över 1200 maskinskrivna sidor, som presenterats i en faksimilutgåva, plus över hundra sidor utgivarens inledning och kommentarer. Docenten Ekman ifrågasätter inte att Grafström själv skrivit ned minnen, bedömningar och annat, men han kan visa, att vad som omtalas under ett visst datum kan ha skrivits ned senare eller har redigerats i en ny utskrift, som dock gjorts av Grafström själv. Ekman har utan tvivel rätt. Han kunde kanske ha gått längre. När det gäller vissa delar, framför allt från Grafströms tjänstgöring i Korea, kan denne ha dikterat sina anteckningar och gjort rättelser i en utskrift.

Givetvis är denna utgåva av stort intresse. Man får följa hur olika problem bedömts i UD, hur beslut fattats så högt upp som i politiska avdelningen, där Sven Grafström blev chef. Baltutlämningen genomfördes innan han kom så högt, men han kunde följa den i detalj. Förhandling-

arna om ett nordiskt försvarsförbund misslyckades som bekant, men här framgår, att Östen Undén som utrikesminister inte var fullt så negativ som man trott. I sak var han dock inte heller positiv, ty vad han ville var att särskilt Norge inte skulle ställa sig i beroende av USA; Östen Undén var ingen anhängare av USA i något som helst sammanhang. Ensidigheten var i hans fall koncentrerad mot Sovjetunionen och därvid stod utrikesministern i klart beroende av Ernst Wigfors, vars tilltro till Sovjetunionen var orubblig.

Det är påfallande, att medan Grafström i sina anteckningar kritiserar Undén, finns det också tillfällen då han bedömer honom positivt. Han hade respekt för sin chef. Han använder aldrig sådana uttryck mot honom som han gör mot vissa Undén närstående tjänstemän. Grafström var inte själv en anpassling, om det ordet får användas, och han föraktade dem som gjorde karriär på att hålla med. I detta fall delade Grafström mening med Erik Boheman, som väl får anses vara en av de mest framstående i generationen närmast före Grafströms egerf. Inom den senare var han själv respekterad och uppskattad av de flesta. Bland dem hade han nära

vänner. Det är typiskt att denna vänskap också rädde familjevis. Och Sven Grafström underlät aldrig att i sina anteckningar framhäva sitt lyckliga äktenskap och glädjen åt sina barn.

Märkligt nog blev det Tage Erlander som satte punkt för det viktigaste skedet i Grafströms bana. Han ifrågasatte om inte Grafström, då Sveriges ständiga ombud i FN, skulle ersättas med någon som tillhörde "partiet". Vilket alltså skedde.

Otvivelaktigt hade Grafström tänkt sig att hans dagbok någon gång i framtiden skulle komma till nytta. När den nu utgivits har allt tagits med, så när som på tre mycket privata sidor. Även ganska slängiga eller elaka bedömningar eller beskrivningar finns kvar ("... hans fru, en jättestor, övermålad antikvit, liknande Charleys tant"), eller att några ganska välkända personer utan förklaringar kallas för quislingar. Sådant skulle väl knappast fått stå kvar om han själv gett ut boken vid en tid, då han kanske ville vara mera försiktig med människor och deras eventuella fel. Han dog i en olyckshändelse och han har alltså inte haft tillfälle att själv påverka hur hans verk skulle publiceras.